

Makale Gönderim Tarihi: 05.10.2019 Makale Kabul Tarihi: 25.11.2019

Araştırma Makalesi

İBN YA'KÛB EL-MAĞRİBÎ'NİN BELAGAT ANLAYIŞINDA ARAP DİL KAYNAKLARINA YAKLAŞIMI*

İrfan KAYA**

Öz

Arap dil ilimleri, oluşum ve gelişim aşamasında başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamberin hadislerini, Arapların nazım ve nesir olarak miras bıraktıkları sözleri kaynak olarak kullanmıştır. Bu dilsel veriler belagat çalışmalarında da sıklıkla kendilerine müracaat edilen unsurlardır. Bu çalışmada belagat literatürünün en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen Hatib el-Kazvinî'ye ait *Telhîsu'l-Miftâh* isimli esere yazılmış şerhlerden biri olan İbn Ya'kûb el-Mağribî'nin *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* isimli eserinde bu dilsel kaynaklardan ne derece ve ne şekilde yararlandığı ele alınmıştır. Ayrıca daha geniş bir perspektif sunması amacıyla İbn Ya'kûb'dan önce kaleme alınmış belagat kitaplarında zikri geçen kaynaklardan ne denli istifade edildiğine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belagat, Kur'ân-ı Kerim, Hadis, Arap şiiri, Şevâhid.

Ibn Ya'Kûb Al-Magribi's Approach to Arabic Language Sources in His Rhetoric Understanding

Abstract

Arabic language sciences used the hadiths of Hz. Muhammad, the wordings that Arabs had handed down as verse and prose, and especially the Koran as sources during the phases of formation and development. These linguistic data are the elements that have often been applied to in the rhetoric studies. In this study, how much and in what way these linguistic sources are benefited in Ibn Ya'kûb el-Mağribî's *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, one of the annotations written for Hatib el-Kazvinî's *Telhîsu'l-Miftâh* which is accepted as one of the most important works of rhetoric literature, is discussed. Besides, to what extent the rhetoric books written before İbn Ya'kûb make use of the mentioned sources is addressed with the intention of providing a broader perspective.

Key Words: Rhetoric, the Quran, Hadith, Arabic Poetry, Shahid.

Atıf: Kaya, İrfan. "İbn Ya'kûb el-Mağribî'nin Belagat Anlayışında Arap Dil Kaynaklarına Yaklaşımı". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24:2 (2019): 99-118.

* Bu makale "İbn Ya'kûb el-Mağribî ve Belagat İlmindeki Yeri" adlı doktora tezinden türetilmiş olup herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

** Arş. Gör., Firat Üniversitesi, ikaya@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6169-2202

Giriş

Belagat çalışmalarına kaynaklık eden unsurlar, Arap sosyal yaşantısında ilk olarak Cahiliye döneminde ortaya çıkmıştır. Genel manada Arap dil ilimlerinin ortaya çıkmasındaki en önemli iki saikten biri, dili koruma çabaları diğeri de Kur'ân'ın anlaşılması ve kendisine yapılan saldırılara karşı savunulmasıdır. Kur'an eksenli başlayan çalışmalar tabii olarak Arap şiirini de içine alarak gelişmiştir. Zira İbn Abbas'ın Kur'an okuduğunuzda bir kelimenin manasını bilmiyorsanız onu Arap şiirinde arayınız. Çünkü şiir Arapların divanıdır.' manasındaki beyanı dille ilgili araştırmalara şiiri dâhil etmenin zorunluluğunu ortaya koymuştur.¹ Ayrıca Arapların en fasihi olan Hz. Peygamber'in sözleri ve Arap meselleri de Kur'an'dan sonra belagat araştırmalarının konularına dâhil olmuştur. Böylece daha hicri ilk asırda filizlenmeye başlayan dil ilimleri bu üç kaynak üzerinde yükselip gelişmiş ve meyvelerini vermiştir. Bu üç kaynak nahiv, sarf lügat gibi ilimler bünyesinde, belirlenen kaide ve anlamların şevahit ve hücceti niteliğinde iken belagat çalışmalarında ise daha çok kavram ve kaidelerin temsilleri mesabesinde kullanılmıştır.²

Nahiv, sarf ve lügat âlimleri arasında Kur'ân, Hadis ve Arap kelamı olarak sıralayabileceğimiz bu üç kaynağın nasıl ve ne şekilde delil olarak kullanılabileceğine yönelik tartışmalar yapılmış ve farklı görüşler bu ilimlere ait usül kitaplarında derlenmiştir. Ancak belagat ilimleri söz konusu olduğunda bu üç kaynaktan nasıl ve ne şartlarda istifade edileceğine dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bunda belagat ilimlerinin zevke dayalı yapısının yanısıra bu ilimlerin kaide ve kavramsallaşma sürecinin hicri 7. asır gibi çok geç bir döneme denk gelmesinin de katkısı vardır. Dolayısıyla belagat kaynakları özelinde kendisinden istifade edilen veri alanlarının konu edildiği kapsamı sınırlı olan çalışmalar yapılmışsa da geniş çaplı bir araştırma ihtiyacı kendini göstermektedir.

Bu çalışmamızda İbn Yak'ûb'un el-Kazvinî'nin belagat ilmine dair kaleme aldığı Telhîsu'l-Miftâh'ına yazdığı şerh olan Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh isimli kitabında bu veri kaynaklarını ne kadar ve nasıl kullandığı ele alınacaktır. Bu bağlamda sırasıyla Kur'ân-ı Kerim ayetleri, hadis-i şerifler ve Arap kelimelerinden belagat çalışmalarında ne derece istifade edildiğine bakılacak ardından İbn Ya'kûb'un yaklaşımı bazı örnekler ışığında ele alınıp incelenecektir.

¹ İbn Reşîk, Ebu'l-Hasan el-Kayravânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve âdâbihi ve nakdih*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1401/1981, c. I, s. 30.

² el-Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1986, c. I, s. 5.

1. Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân-ı Kerim Allah'ın, nazmı ve üslubuyla insanları aciz bırakan kelamı, tevatüren nakledilişi hususunda hiçbir şüphe taşımayan, Arap dilinin en fasih ve belîğ kaynağıdır. Arap dil ilimlerinin hepsi için tartışmasız olarak birincil kaynak kabul edilmiştir. Kur'ân, dillerindeki belagat ve fesahat ile övünen, kelimeleri ve cümleleri duygu ve düşüncelerini ifade etmede ustaca kullanma konusunda çok gelişmiş, şair ve hatiplerin birbiriyle yarıştığı bir toplumda nazil olmuştur. Bu itibarla onların konuştuğu en fasih ve ayetin ifadesiyle apaçık bir Arapça ile indirilmiş, fesahat ve belagat konusunda onlara meydan okumuştur. Bu meydan okuma şairlerin tarihsel süreç içerisinde adet haline getirdikleri üslup üzere gerçekleşmiş ve sanki Kur'ân, onların mantığı ile onları mücadele sahasına davet etmiştir.³ İlk indirildiği zamandan itibaren muhatap aldığı toplumdaki şair, hatip, belîğ ve fasih dille ilgilenen herkesin ilgisini çekmiştir.

İslam toplumunun gelişip fetihlerle beraber farklı milletlerden insanların Müslüman olmasıyla Kur'ân, Araplar dışındaki değişik millet ve dinden olanların da dikkatlerini üzerine çekmiştir. Aynı zamanda İslam medeniyetinin temelinde yer alan tüm ilmi çabaların da odağında yer almıştır. Arap dil ilimlerinin ortaya çıkmasındaki en önemli faktör Kur'ân'ın Arapça bilmeyenler tarafından okunmasını sağlama ve kendisine yönelen saldırılara karşı korunması olmuştur. Belagat ilminin de henüz müstakil bir ilim haline gelmeden önce ilk nüvelerini teşkil eden çalışmalar Kur'ân'ın mucizeliği etrafında şekillenmiştir. İbn Haldun'un ifadesiyle "bu ilmin semeresi Kur'ân'ın i'câzını anlamayla gerçekleşmektedir."⁴ Kur'ân'ın i'câzının ancak onun belagat yönlerinin kavranmasıyla gerçekleşeceğine yönelik kanaat, müfessirlerin tefsirlerinde belagat konularına yer açmasını sağlamıştır. Ayrıca onun hangi özelliklerinden dolayı mucize sıfatını taşıdığına yönelik tartışmalar da kelimcilerin belagat konularına değinmelerine vesile olmuştur. Bundan dolayı belagat dair ilk çalışmalar hicri ikinci asır ve sonrasında genellikle 'me'ani'l-Kur'ân' ve 'i'câzu'l-Kur'ân' isimli eserlerde yer almıştır.⁵ Bu tür çalışmaların hepsinde ana mihverin Kur'ân ve onun belagat vecihleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tefsirler içerisinde özellikle ez-Zemaşerî'nin el-Keşşâf isimli tefsiri kendi zamanına kadar birikmiş olan tüm belagat müktesebatını Kur'ân ayetleri üzerinde uygulamalı örnekler şeklinde göstererek işleyen ve bazen de onlardaki

³ Fussilet, 41/3; Kâdî İyaz, *eş-Şifâ ta'rîfi hukukî'l-Mustafa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs., c. I, s. 259; er-Râfi'î, Mustafa Sadık, *i'câzu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2010, s. 141.

⁴ İbn Haldun, Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru'l-Belhî, Dimaşk, 2004, c. II, s. 375.

⁵ Matlub, Ahmed, *el-Bahsu'l-belâğî inde'l-Arab*, Dâru'l-Câhîz, Bağdat, 1982, s. 30-32; Yavuz, Yusuf Şevki, "i'câzü'l-Kur'ân", *DİA*, 2000, XXI/404-406.

mucizeliği gösteren en önemli kaynaklardan biridir. İbn Haldun'a göre ondan önce müfessirlerin çoğu Kur'ân'ın belagat yönlerinden gafil idiler.⁶

Kur'ân ayetlerinin belagat konularıyla ilgili temsil makamında zikredilmesi mevzusunu sırasıyla edebi eserler, edebi tenkit kitapları ve müstakil belagat çalışmalarındaki yansımalarını örneklik olması açısından kısaca zikredeceğiz.

1.1. Edebi eserler

Belagat ilimlerinin ilk kaynakları arasında yer alan el-Câhız'ın el-Beyân ve't-tebyîn ile Kitâbu'l-hayavân'ı henüz daha kavramsallaşmamış, özellikle beyan ilmine ait belagat ıstılahlarının dağınık bir şekilde yer verildiği eserlerdendir. Müellif bu iki eserinde zikrettiği kavramlara örneklik olması için çok sayıda şiir zikretmenin yanı sıra yer yer Kur'ân ayetlerinden de istifade etmiştir. Özellikle Kitâbu'l-hayavân'ın dördüncü ve beşinci cildinde Kur'ân ayetlerindeki belagat inceliklerine değinmiş ve onlardaki teşbih, mecaz ve istiârelere dikkat çekmiştir.⁷ Döneminde Mutezilî âlimler arasında revaçta olan i'câz ve nazım tartışmalarına kaleme aldığı Nazmu'l-Kur'ân isimli eseriyle katkıda bulunmuştur. Bu kitap günümüze ulaşmamış ancak el-Câhız el-Beyân'da bu eserine belli yerlerde atıflarda bulunmuştur.⁸ İbn Mu'tezz de el-Bedi' adlı eserinde Kur'ân ayetlerinden bolca örnek zikretmiştir.

Ebû Hilâl el-Askerî, İbn Mu'tezz'in el-Bedi'deki üslubu üzere kaleme aldığı Kitâbu's-sina'ateyn adlı eserinde Kur'an ayetleri, şiir, sahabe sözü, mesel ve hadislerden çok sayıda örnek zikretmiştir.⁹ Aynı şekilde İbn Reşik de el-Umde adlı eserini bu minval üzere kaleme almış, belagat konularına değindiği yerlerde şiir, hadis ve ayetlerden bolca örnekler zikretmiş ve bunları da tahlil etmek suretiyle belagat yönlerine ışık tutmuştur. Örneğin me'ani konularından olan i'câz bahsinde Kur'ân ayetlerinden çok sayıda ayeti temsil mesabesinde zikretmiştir.¹⁰

Edebi kaynak olarak kabul edilen bir diğer eser olan Sırru'l-fesâha'da İbn Sinan el-Hafâcî de Kur'ân'dan bolca temsil zikreden âlimlerdendir. Örneğin kitabının başında savt, harf ve kelam başlıkları altında zikrettiği kavramları ayetlerden örneklerle açıklamıştır.¹¹ Genel olarak edebî kaynaklarda, zikredilen diğer dil kaynaklarıyla beraber Kur'ân ayetlerinden de bolca misal zikredildiğine şahit olunmaktadır.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, II/376.

⁷ Dayf, Şevki, *el-Belâğatu tetavvurun ve târîhun*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1965, s. 55.

⁸ Ferîd, Aişe Huseyn, *Menhecü'l-bahsi'l-belâğî*, Dâru Kuba, Kahire, 1997, s. 75.

⁹ Dayf, *el-Belâğa*, s. 141.

¹⁰ İbn Reşik, *el-Umde*, c. I, s. 253, c. II, s. 51.

¹¹ el-Hafâcî, İbn Sinan, *Sırru'l-fesâha*, (thk. İbrahim Şemsuddîn), en-Nâşirûn, Beyrut, 2010, s. 42, 49, 57.

1.2. Edebî tenkit eserleri

Edebî tenkit kaynaklarında durumun farklılaştığı görülmektedir. Örneğin Kudâme b. Ca'fer'in Nakdu'ş-şî'r ve İbn Tabâtabâ'nın 'lyâru'ş-şî'r adlı eserlerinde hemen hemen hiç ayet zikredilmediği görülmektedir. el-Âmidî edebi tenkit tarihinde bir sıçrama olarak kabul edilen el-Muvâzene beyne şî'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî adlı kitabında ise az sayıda ayet zikretmiştir.¹² el-Kâdî el-Cürcânî el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihi isimli kitabında değişik yerlerde çok az sayıda ayet ile örnek getirmiştir.¹³ el-Hâtemî Hilyetü'l-Muhâdara'sında ise sadece 11 ayeti misal getirmekle yetinmiştir. Edebî tenkide dair eserlerin genel olarak şiirleri konu edindiğinden Kur'ân ayetlerinden çokça istifade etmedikleri görülmektedir.

1.3. Müstakil Belagat Çalışmaları

Müstakil olarak belagat ilmine dair yazılmış en önemli eserlerden ikisi Abdülkâhir el-Cürcânî'ye ait Delâilü'l-î'câz ve Esrârü'l-belâğa'dır. O, Delâilü'l-î'câz'ı Kur'ân'ın mucize olduğunu ve mucizeliğinin de ondaki nazım ve te'lif güzelliğinde saklı olduğunu isbat etmek için kaleme almıştır. Bunu ortaya koyabilmek için yaklaşık 200 kadar ayeti zikretmiş ve bu ayetlerdeki belagat inceliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda söz konusu eser ayet misalleri açısından oldukça zengin tutulmuştur.¹⁴ Müellifin beyan ilminin temel kaidelerini yerleştirmek için kaleme aldığı Esrârü'l-belâğa adlı eserinde ise sadece 29 ayet zikretmiştir. Bazı ayetlerden de bazen kelime manalarını açıklamak bazen de başka bir ayeti tefsir etmek için istifade etmiştir. Bu eserindeki ayetlerin az olmasının sebebi olarak onun Kur'ândaki beyanı ortaya koymayı değil de ondaki beyanı anlamayı kolaylaştıracak vesileyi isbat etmeyi hedeflemesi gösterilmiştir.¹⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî'nin bu iki eserini nisbeten küçük hacimli Nihâyetü'l-îcâz adlı eserinde özetleyen Fahrüddin er-Râzî Delâilü'l-î'câz'ın üslubunu benimsemiş ve 200'e yakın ayeti eserinde zikretmiştir. Zira müellif, eserin mukaddimesinde Kur'ân'ın îcâzının nazmında olduğunu ifade etmiş ve bunun da ancak onun fesahatinin anlaşılmasıyla kavranabileceğini belirtmiştir.¹⁶

¹² Huseyn, Abdülkadir, *el-Muhtasar fî târihi'l-belâğa*, Dâru Ğarîb, Kahire, 2001, s. 151.

¹³ el-Cürcânî, el-Kâdî Ali b. Abdülaziz, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihi*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Becâvî), Mektebeü'l-Asriyye, Beyrut, 2006, s. 91, 249, 291, 364, 371, 381, 393.

¹⁴ Ferîd, *Menhec*, 1997, s. 107, 108.

¹⁵ Ubeyd, Haydar Huseyn, *el-Menhecü'l-belâğî inde'l-Cürcânî ve'l-Kazvinî fî kitâbeyhimâ el-Esrâr ve'l-telhis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, s. 205.

¹⁶ er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-î'câz*, Matba'atü'l-Âdâb, Kahire, 1900, s. 7; Dayf, *el-Belâğa*, s. 275.

Belagat ilimlerinin sistemleşip günümüze kadar gelen nihâî şeklini almasını sağlayan es-Sekkâkî'nin eseri Miftâhu'l-ulûm adlı eserinde de çokça ayet zikredildiğine şahit olunmaktadır. Bu eserin belagatla ilgili olan üçüncü bölümü üzerine yazılan en meşhur telhîs olan el-Kazvinî'nin eserinde ise kısa kısa zikredilmek suretiyle tespit edebildiğimiz kadarıyla 214 ayetin zikredildiği görülmektedir. Ancak el-Kazvinî, zikrettiği bu ayetlerdeki mana inceliklerine neredeyse hiç değinmemiştir.¹⁷ el-Kazvinî'nin et-Telhîs'i kendisinden sonraki belagat alimlerinin ilgi odağı olmuş ve üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan en çok üne sahip olanları et-Teftazânî'nin kaleme aldığı Muhtasar ve Mutavel isimli iki şerhtir. et-Teftazânî bu iki eserinde 450'ye yakın ayeti misal olarak zikretmiştir. Hatta zikrettiği bu ayetler başlı başına ilgi konusu olmuş ve Mağrib alimlerinden Ebu'l-Abbas el-Mencûr (ö. 995/1586) tarafından üzerine müstakil eser yazılmıştır.¹⁸

1.4. İbn Ya'kûb'un Kur'ân-ı Kerim Ayetleriyle İstişhâdî

İbn Ya'kûb, Telhîs şerhi olarak kaleme aldığı eseri Mevâhibu'l-fettâh'ta toplamda 460 ayeti değişik konularda ve çeşitli amaçlarla zikretmiştir. İbn Ya'kûb bu ayetleri bazen musannifin ibarelerini şerh etmek için kullanmıştır. Örneğin el-Kazvinî'nin mukaddime kısmında salavat ifadeleri içerisinde yer alan وَعَلَىٰ آلِهِ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ الْأَطْهَارِ ibresindeki الْأَطْهَارِ kelimesinin إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ /Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir¹⁹ ayetine yönelik bir imâ içerdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde musannifin ifadelerinden olan كُنْتُمْ حَيْرٌ وَصَحَابَتِهِ الْأَحْيَارُ ifadesinin de كُنْتُمْ حَيْرٌ /Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz²⁰ ayetine yönelik bir imâ barındırdığını ifade etmiştir.²¹

Bazen de müellif, musannif tarafından zikredilen görüşün kapsamı dışına çıkan veya onu nakzeden kullanımlar bulunduğunu ortaya koymak için Kur'ân ayetlerinden istifade etmiştir. Örneğin müsned-i ileyhin takdimi bahsinde el-Kazvinî, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin كَلَّ lafzıyla ilgili bir görüşünü aktarmıştır. Buna göre كَلَّ kelimesi nefy edatından sonra gelirse bu nefy sadece şümulü yani kapsayıcılığı nefyetmekte كَلَّ lafzının işaret ettiği tüm fertleri nefyetmemektedir. O, buna misal olarak مَا جَاءَنِي كُلُّ الْقَوْمِ /bana topluluğun hepsi gelmedi cümlesinde

¹⁷ Ubeyd, *el-Menhecû'l-belâğî*, s. 206.

¹⁸ el-Mencûr, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Merâkî'l-mecd li âyatî's-Sa'd*, (thk. Mübârek b. Şetevî), el-Câmi'atu's-Su'ûdiyye, Medine, 2009, c. I, s. 143.

¹⁹ Ahzab, 33/33.

²⁰ Âli İmran, 3/110.

²¹ İbn Ya'kûb, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhamed b. Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsî'l-miftâh*, (thk. Halil İbrahim Halil), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, c. I, s. 98.

gelme fiilinin fert fert tüm toplumdan nefyedilmeden, bazısından nefyedilmiş olmasını göstermiştir. Dolayısıyla cümleden “topluluğun bazısı geldi” anlamı da çıkarılabilmektedir. İbn Ya’kûb, el-Cürçânî’nin bu görüşünün daima geçerli olmadığını *وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَتِيمٍ* /Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez,²² *وَلَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ* /Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez,²³ *وَلَا يُطِيعُ كُلَّ حَالِفٍ مَهِينٍ* /Olur olmaz yemin eden, aşağılık kimselere boyun eğme²⁴ ayetlerini delil getirerek savunmuştur. Çünkü bu ayetlerde hükmün nefyedildiği unsurlar *كُل* lafzının kapsamına giren bütün fertlerdir.²⁵

İbn Ya’kûb’un Kur’ân ayetlerinden istifade ederek, şerhini yaptığı ibarelere açıklık getirmeye çalışmasına bir diğer örnek de fiilin müteallaklarından mefulun takdimi bahsinde zikrettikleridir. el-Kazvinî, hakkı te’hir olan kelimelerden mefulun takdim edilmesinin çoğu zaman tahsis ifade ettiğini, bazen de bunun takdim edilenin önemine işaret etmek amacını taşıdığını belirtmiş ve misal olarak *إِنِّي أَنَا نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* / (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz²⁶ ayetini getirmiştir. Zira bu ayette mefulun takdim edilmesi tahsis için vuku bulmuştur. Ancak İbn Ya’kûb, musannifin ifadesindeki ‘çoğu zaman’ ibaresinden hareketle bunun bazen böyle olmadığını belirtmiştir. Çünkü her takdim edilen mefulun tahsis bildirmeyeceğini, bazen bunun fasılaların ahengi veya seci için de vuku bulabileceğini ifade etmiştir. Misal olarak da şu ayetleri ziretmıştır: *خُذُوهُ فَغُلُّوهٗ، ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهٗ، ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا* / (Ve şöyle emredilir:) Onu yakalayıp bağlayın, sonra onu alevli ateşe atın! Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin!²⁷ Bu ayetlerde *الْجَحِيمِ* ve *السِّلْسِلَةِ* kelimeleri takdim etmiştir. Ancak ayetlerdeki mana bunların tahsis için değil, sadece fasılaların ahengi için takdim edildiğini göstermektedir.²⁸

2. Hadis-i Şerifler

Hadis-i Şerif, Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri veya sahabelerin ona dair zikrettikleri haberleri ifade eder. İslam’ın, dini ve kültürel kaynakları arasında Kur’ân’dan sonra ikinci sırada yer alır. Hz. Peygamber Arapça’nın en fasih şekliyle konuşulduğu Kureyş kabilesinden olup dillerindeki fesahatleriyle bilinen Benî Sa’d kabilesinde çocukluğunu geçirmiştir. Bunu bizzat kendisi *أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيْدًا*

²² Bakara, 2/276.

²³ Hadid, 57/23.

²⁴ Kalem, 68/10.

²⁵ İbn Ya’kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, I/273.

²⁶ Fatiha, 1/5.

²⁷ Hâkka, 69/30-33

²⁸ İbn Ya’kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, c. I, s. 400.

‘أَبِي مِنْ قُرَيْشٍ، وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ’/Ben Arapların en fasihiyim. Üstelik Kureyş’tenim ve Benî Sa’d b. Bekr içinde de yetiştim sözleriyle de ifade etmiştir.²⁹ Bundan dolayı onun sözleri belagat ve fesahatin zirvesini temsil etmektedir. Hz. Peygamber fasih ve beliğ ifadeleri herhangi bir zorlama olmaksızın, sözü süsleme amacı gütmeyen ve kastettiği manayı boğacak abartılı sanatlara müracaat etmeden fitrî bir tarzda söylemiştir. Onun üslubu, zamanında örneği görülmemiş bir üstünlükte idi. Ayrıca O her kabileye kendi lehçelerinin incelikleriyle hitap edebilmiştir.³⁰ Hz. Peygamberin sözleri belagat açısından her ne kadar Kur’ân’dan sonra gelse de yüce bir mertebededir. Çünkü hiçbir söz belagat ve fesahat bakımından ona yaklaşamaz.³¹

Hadis-i şerifler belagat açısından çok kıymetli ve üstün olmasına rağmen dil ilimlerinde onlardan çokça istifade edilmemiştir. Nahiv ve sarf ilimleri açısından delil olmaları hususunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bazı dilciler mana ile rivayet edildiklerinden delil olamayacaklarını söylerken bazıları ise belli şartları taşıyanları istişhâda layık görmüşlerdir.³² Ancak belagat âlimleri Hadislerle daha fazla önem vermişler ve eserlerinde onlardaki belagat inceliklerine değinmeye çalışmışlardır. Örneğin Şerif er-Radî (ö. 406/1016) konuyla ilgili olarak el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde o, 463 hadisi tek tek belagat incelikleriyle izah etmiştir. Onun bu çalışması bu tarzda yazılmış ilk kitaptır.³³

Belagat ilimlerinde Hadislerden iki gaye için istifade edildiği görülmektedir; Birincisi Kitabet sanatını öğrenirken üstün bir üsluba ulaşmak, diğeri de belagat ilimlerinde şahit ve misal olarak kullanmak için.

Birinci gayeye misal olarak İbnü’l-Esîr’in el-Meselü’s-sâir’inde beyan sanatını öğrenmek için sekiz alete ihtiyaç duyulduğunu belirtip bunlar içinde Hz. Peygamberden gelen haberleri, Necmuddin el-Halebî’nin (ö. 737/1336) kâtip olmak isteyen kişinin edinmesi gereken meziyetler içerisinde Hadis ezberlemeyi sayması gösterilebilir.³⁴ Ayrıca İbn Sinan el-Hafâcî de yazı sanatını öğrenecek kişinin bilmesi gereken ilimler içerisinde hadisleri zikretmiştir.³⁵

²⁹ es-Suyûtî, *‘Ukûdu’l-zeberced ale’l-müsnedi’l-imâm Ahmed*, (thk. Selmân el-Kudât), Dâru’l-Ciyil, Beyrut, 1994, c. III, s. 278.

³⁰ er-Râfi’î, *l’câzu’l-Kur’ân*, s. 228-230.

³¹ el-Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim, *et-Tırâzu’l-mütedammin li esrâri’l-belâğati ve hakâiki’l-i’câz*, Matba’atü’l-Muktataf, Mısır, 1914, c. I, s. 160.

³² es-Suyûtî, *el-Iktirâh fi usûli’n-nahv*, Dâru’l-Beyrûtî, Beyrut, 2006, s. 43-46; el-Efgânî, Sa’id, *Fî usûli’n-nahv*, yy., 1994, s. 55, 56.

³³ er-Radî, eş-Şerîf Muhammed b. Huseyn, *el-Mecâzâtü’n-nebeviyye*, (thk. Mehdî Hoşmend), Dâru’l-Hadîs, Beyrut, 1422/2001, s. 27.

³⁴ İbnü’l-Esîr, Diyâudîn, *el-Meselü’s-sâir fi edebi’l-kâtibi ve’ş-şâ’r*, (thk. Ahmed el-Hûfi, Bedevî Tîbâne), Dâru Nehdati Mısır, Kahire, trs., I/40, 41; el-Halebî, Necmuddin Ahmed b. İsmail b. el-Esîr, *Cevheru’l-kenz*, (thk. Muhammed Zağlul Sellâm), Menşetü’l-Maârif, İskenderiye, trs., s. 30; Avcı,

Belagat ilmine dair kaleme alınmış eserlerde şahit ve misal olarak Hadislerin kullanımı Kur'ân ayetlerine kıyasla daha kısıtlı olmuştur. Özellikle ilk dönem edebi kaynaklarda sınırlı sayıda hadis zikredilmiştir. Bunun sebebi olarak hadislerin henüz hicri 2. ve 3. asırda sistematik bir tarza tedvin edilmemiş olması gösterilebilir.

2.1. Edebî Eserler

el-Câhız el-Beyân'ın ikinci cildinde beyan ve tebeyyün ile ilgili konuları işleyeceğini ve kitaba Hz. Peygamberin sözleriyle başlamak istediğini belirtmiş ve bir çok hadisi zikretmiştir. Beyan, ilmin fazileti ve lisan ile ilgili hadislerin yanısıra Hz Peygamberin hutbelerinden de alıntılar yapmıştır.³⁶ İbn Reşîk de el-Umde'de özellikle şiiri çirkin görenlere karşı reddiye başlıklı bölümde Hz. Peygamberin şiiri ve şairleri övdüğü hadislere atıfta bulunmaktadır.³⁷ İbn Mu'tezz el-Bedi' adlı eserinde zikrettiği her konu başlığında önce Kur'ân ayetlerinden sonra da mutlaka bir veya iki hadisten misal getirmeyi ihmal etmemiştir. Ancak zikrettiği hadislerdeki sanatsal inceliklere hiç değinmemiş onları sadece örnek olarak zikretmiştir.³⁸

İbn Sinân el-Hafâcî Sırru'l-fesâha adlı eserinde sadece dokuz farklı hadisi, bazen bir kelimenin anlamını delillendirmek bazen de belagat konularıyla ilgili misal olarak zikretmiştir.³⁹ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) es-Sinâ'ateyn'inde hadislerden çokça istifade etmiştir. Bazı belagat konularını işlerken önce kaideleri zikretmiş ardından da Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in hadislerinden ayrı ayrı örnekler vermiştir.

2.2. Edebi Tenkit Eserleri

Edebi tenkit eserleri, Kur'ân ayetleriyle sınırlı şekilde istifade etme tavırlarını hadislerden yararlanma hususunda da aynı şekilde devam ettirmişlerdir. Kudâme b. Ca'fer Nakdu's-şî'r adlı eserinde sadece bir yerde, Tersî' başlığı altında Hz. Paygamberin seci'li dört ayrı hadisini zikretmekle yetinmiştir.⁴⁰

Necati, "Arap Belagatinde Hadisin Etkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 56/1, s. 184, 185.

³⁵ el-Hafâcî, *Sırru'l-fesâha*, s. 280.

³⁶ el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1418/1998, c. II, s. 5, 31, c. I, s. 2.

³⁷ İbn Reşîk, *el-Umde*, c. I, s. 27-32.

³⁸ İbn Mu'tezz, Ebu'l-Abbas Abdullah, *Kitâbu'l-Bedi'*, (thk. İrfan Matricî), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 2012, s. 15, 17, 36, 48, 61.

³⁹ el-Hafâcî, *Sırru'l-fesâha*, s. 52, 185.

⁴⁰ Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec, *Nakdu's-şî'r*, (thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., s. 85.

İbn Tabâtabâ da hadislerden misal vermeyi kısıtlı tutan müelliflerdendir. 'İyâru'-şî'r adlı eserinde sadece üç hadis zikretmiştir.⁴¹ Aynı şekilde Kâdî Ali b. Abdülaziz el-Cürcânî de edebi tenkide dair eseri el-Vesâta'da sınırlı sayıda hadisle istiḥad etmiştir. Bu hadisleri ise genel olarak kelimelerin sarf ve anlamlarıyla ilgili delil getirmek amacıyla zikretmiştir.⁴² el-Âmidî el-Muvâzene isimli eserinde de az sayıda hadisten istifade etmiştir. Genellikle ondan önce yazılan eserlerde misal olarak getirilen hadisleri, konu başlıkları altında ele aldığı kavramlara örneklik olması için ayetlerin ardından zikretmiştir.⁴³

2.3. Müstakil Belagat Çalışmaları

Abdülkâhir el-Cürcânî Delâilü'l-îcâz'ında toplamda 12 farklı hadis zikretmiştir. Bunların dokuzunu, içeriği Hz. Peygamberin şiiir ve şairleri öven ya da onları tasdik eden haberlerden olmak üzere, şiiir rivayet etmeye karşı çıkanların delillerini reddetmek için zikretmiştir.⁴⁴ Bir tanesini me'âni konularından takdim-te'hir bahsinde misal olarak, bir diğeri fesahat bahsinde ve bir başkasını da teşbih ve isti'âre başlığı altında lafız-mana bütünlüğüne misal olarak getirmiştir.⁴⁵ Esrâru'l-belâğa'da ise yaklaşık 32 hadis ile istiḥad etmiştir. Bunları bazen bir kaideyi ispat için bazen de kelime manalarını izah sadedinde zikretmiştir.⁴⁶

es-Sekkâkî ise Miftâhu'l-ulûm'un belagat ile ilgili üçüncü kısmında sadece 5 hadis misaliyle iktifa etmiştir. Bunların sadece ikisini Hz. Peygamberin sözü olduğunu belirterek zikretmişken diğeri üçünde ise hadis olduklarına işaret etmeden alıntı yapmıştır.⁴⁷ Bedruddin b. Mâlik'in bu eser üzerine yazdığı telhis olan el-Misbâh isimli eserde sadece 6 hadis zikredilmektedir. el-Kazvinî Telhîsu'l-miftâh'ında biri takdim-te'hir bahsinde, biri îcaz-ı hazf bahsinde bir diğeri de Hz. Peygambere ait olduğunu belirtmeksizin muhassinât-ı lafziyye (lafzî güzelleştiriciler) bahsinde sadece üç yerde hadis zikretmiştir.⁴⁸ Telhîs'in şarihlerinden et-Teftazânî ise Muhtasar'ında ve el-Mutavel'de el-Kazvinî'ni

⁴¹ İbn Tabâtabâ, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Alevî, 'İyâru'-şî'r, (thk. Abdülaziz b. Nâsır el-Mâni'), Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1985, s. 22, 23, 131.

⁴² el-Kâdî el-Cürcânî, *el-Vesâta*, s. 75, 249, 304.

⁴³ el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr, *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakar), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2009 / 15, 17.

⁴⁴ el-Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilü'l-îcâz*, (thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Fâyuz ed-Dâye), Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2007, s. 73, 74, 75, 76, 77, 79.

⁴⁵ el-Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, s. 284, 383, 410.

⁴⁶ el-Cürcânî, Abdülkâhir, *Esrâru'l-belâğa*, (thk. Mahmud Muhammed Şâkir), Dâru'l-Medenî, Necde, trs., 71, 85, 356; Ubeyd, *el-Menhecü'l-belâğî*, s. 206.

⁴⁷ es-Sekkâkî, Ebû Ya'kub Yusuf b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-ulûm*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, s. 442, 445, 615.

⁴⁸ el-Kazvinî, Muhammed b. Abdurrahman, *Telhîsu'l-miftâh*, Mektebetü'l-Büsrâ, Karaçi, 2010, s. 29, 44, 133.

zikrettiklerine ek olarak herhangi bir hadise yer vermemiştir. Hadisle istişhad konusunda en zengin eserin Bahâuddin es-Sübki'nin Telhîs üzerine yazdığı şerh olan 'Arûsu'l-efrâh olduğu görülmektedir. Nitekim es-Sübki toplamda 117 hadis bazen kelime anlamlarını delillendirmek, bazen de örnek olması için zikretmiştir.

2.4. İbn Ya'kûb'un Hadislerle İstişhâd

İbn Ya'kûb, eserinin birinci cildinde 13 ikinci cildinde de 18 olmak üzere 31 farklı hadis zikretmiştir. Bu hadisleri bazen el-Kazvinî'nin es-Sekkâkî'ye itirazına medar olan konularda ona destek vermek amacıyla misal sadedinde zikretmiştir. Örneğin el-Kazvinî, bir kelimenin ikiden fazla tekrarını ve iki kelimeden fazla izafeti kelimada fesahatı bozan durumlardan sayan es-Sekkâkî'nin görüşüne itiraz etmiş ancak bu itirazına metinde bir açıklama getirmemiştir. İbn Ya'kûb ise onun bu itirazına destek olması amacıyla ayetlerden ve hadisten şahitler zikretmiştir. Hadis olarak zikrettiği şahit şudur: 'الْكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنُ الْكَرِيمِ: يُوسُفُ ابْنُ يَعْقُوبَ ابْنُ إِسْحَاقَ ابْنُ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ/Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim:İbrahim oğlu İshak oğlu Ya'kûb oğlu Yusuf (s.a).⁴⁹ Müellif hadiste çokça izafet ve tekrar bulunmasına rağmen bunun fesahati bozduğunun iddia edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁰

İbn Ya'kûb bazen de el-Kazvinî'nin Telhîs'inde değinmediği ayrıntılara işaret ederken hadislerden istifade etmiştir. Örneğin müsnedin şart ile sınırlandırılması bahsinde لو ile alakalı olarak el-Kazvinî, 'لو' edatı şart olarak kullanıldığında hem şart hem de cevap cümlesinin mazi ve fiil cinsinden olması gerekir' ifadesini kullanmıştır. İbn Ya'kûb ise bunun bazı istisnaları olduğunu, bu edatın mazi fiil ile beraber kullanımının sadece çokluktan kaynaklandığını belirtmiştir. İstikbal manası taşıyan cümlelerle getirildiğinde ise إ edatı yerine kullanıldığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak Hz. Peygamberin şu hadisini zikretmiştir: 'فَإِنَّ أَبَاهِي بِكُمْ الْأَمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقَطِ'/Kıyamet günü cenin bile olsa sizin sayınızın çokluğuyla diğer kavimlere karşı övüneceğim.⁵¹ Çünkü hadiste ifade edilen övünme, kıyamet günü gerçekleşecek bir hadisedir. Ayrıca müellif, buradaki لو ile getirilen cümlelerin cevap cümlesi değil de hal cümlesi olduğuna dair görüşe de değinmiştir.⁵²

⁴⁹ Buhârî, Enbiya, 19.

⁵⁰ İbn Ya'kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, c. I, s. 125.

⁵¹ Hadisin لو ifadesine kadar olan kısmı için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, XX/63. Ancak bu hadis başka hadis kaynaklarında لو ile değil de حَتَّى kelimesi ile zikredilmiştir. es-Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdîs*, (thk. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdulcevved), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. VI, s. 8; el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, c. IV, s. 336.

⁵² İbn Ya'kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, c. I, s. 347.

İbn Ya'kûb beyan ilminde kinaye bahsini ele aldığı yerde kinayenin kısımlarından olan ta'rîd (gönderme) bahsini işlerken yine hadis-i şeriften istifade etmiştir. el-Kazvinî, kinaye cümlesinin bazen bir sıfatı bazen mevsufu bazen de nisbeti işaret etmek için kullanılabileceğini ifade etmiştir. el-Kazvinî, ta'rîd amacıyla, sıfatı veya nisbeti işaret etmek için kullanılan kinaye cümlesinde bazen mevsufun terkedilebileceğini belirtmiştir. O, örnek olarak müslümanlara eziyet eden birine 'الْمُسْلِمُ مَن سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ' /müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların emin olduğu kişidir hadisinin söylenmesini göstermiştir.⁵³ Burada el-Kazvinî'ye göre müslümanın müslümana eziyet etmeyeceği, müslümana eziyet edenin müslüman sayılmayacağı ta'rîd yoluyla ifade edilmiş olmaktadır.⁵⁴

İbn Ya'kûb musannifin açıklamalarında عَرَضَ şeklinde mastar olarak geçen kelimesinin yan, taraf ve orta manalarına geldiğini belirtmiştir. Kelimenin anlamının daha iyi anlaşılması amacıyla Hz. Peygamberin şu hadisini misal olarak zikretmiştir: مُمْتَلَتْ لِي الْجَنَّةُ فِي عَرَضِ هَذَا الْحَائِطِ /bu duvarın bir kenarından cennet bana gösterildi.⁵⁵ Hadiste عَرَضَ kelimesi yan, taraf manasında kullanıldığından müellif kelime manasının açıklığa kavuşması için hadisi zikretmiştir.⁵⁶

Genel tabloya bakıldığında dil alimlerinin ve özel olarak belagat alimlerinin Hz. Peygamberin Arapların en fasihi ve beliği olduğu hususunda ittifak ettikleri halde hadislerden fazlaca istişhad etmedikleri söylenebilir. İstişhad ve temsil getirme sıralamasında hadisler şiir ve Kur'ân ayetlerinin ardından üçüncü sırada yer almaktadır. Bunda, onların belagat inceliklerini daha çok şiirde aramaları, nesirde ise belagat sanatlarının uygulama alanının daha sınırlı olduğuna inanmaları etkili olmuş olabilir. Bir diğer etken olarak da hadislerin mana ile rivayet edilmesinin hadisçiler tarafından caiz görülmesinin dil alimleri üzerinde oluşturduğu olumsuz tesir gösterilebilir.⁵⁷

3. Arap Kelamı

Arap kelamı kavramının kapsamına, kendisiyle istişhad edilebilecek kabilelerden varit olmuş şiir veya nesir tüm veriler girmektedir. Nahiv ve sarf âlimleri, dillerinden veri alınabilecek kişi ve kabilelerin zaman ve mekân ile kayıtlı bazı şartları taşıması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu kayıtlama zamansal olarak dillerin bozulma evresine girdiği kabul edilen hicri ikinci yüzyılın öncesini ifade

⁵³ Buhârî, İman, (10), 4.

⁵⁴ el-Kazvinî, *Telhîs*, s. 84.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX/97; Hadisin النَّارِ حَتَّى رَأَيْتُهَا دُونَ الْحَائِطِ lafzıyla rivayeti için bkz: Buhârî, Fiten, (7089), 15.

⁵⁶ İbn Ya'kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, II/463.

⁵⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 43, 44.

ederken mekânsal olarak ise başka milletlerden etkilenmenin az olduğu mekanlar üzerine inşa edilmiştir. Zira başka milletlere yakın yaşayan Arap kabilelerin dilleri onlardan gelebilecek dilsel veri akışına maruz kalabileceği endişesiyle güvenilir veri kaynağı olarak görülmemiştir.⁵⁸

Ancak belagat âlimleri bu tür bir sınırlamaya pek itibar etmemişlerdir. Çünkü belagat alanında şahit veya misal olarak zikredilebilecek verinin öncelikle onu kullanacak kişinin belagat zevkine hitap edip etmediği önemsenmektedir. Edebi tenkide dair çalışmalarda olduğu gibi ilk dönem belagat eserlerinde de ana unsur zevke dayanan duyum ve fitrata dokunan belagat renkleri idi. Cahiliye döneminden başlayıp İslami ve Emevi dönemlerini de kapsayan zaman diliminde belagatın oluşum ve gelişim süreci bu minval üzere olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan belagat eserlerinde şahit ve misaller daha çok şiirlerden seçilmiştir. Ancak Abbasiler dönemine gelindiğinde, i'câzu'l-Kur'ân tartışmalarının de etkisiyle şiirin yanında Kur'ân ayetlerinin ağırlığı hissedilir olmuştur.⁵⁹ Ayrıca nesir olarak bazı hutbe ve mesellerin de zikredildiğine şahit olunmaktadır.

3.1. Arap Nesri

Arap nesri, Cahiliyye döneminden başlayarak İslami döneme kadar gelen süreç içerisinde toplumun önde gelen kişileri tarafından îrâd edilen hutbeleri, Arapların geleneksel kültür havzalarında ortaya çıkan meselleri ve hikâyeleri ifade etmektedir. Nesrin nazım dışındaki tüm sözleri ifade ettiği belirtilmişse de burada ele alacağımız kısım belagatın sistemleşmesini takip eden dönemde mensur olarak nitelendirilen kısımdır.⁶⁰ Özellikle meseller, barındırdıkları teşbih, mecaz, istiâre ve kinaye gibi belagat sanatları sebebiyle bazı belagat âlimlerinin özel ilgisini çekmiştir. Bazı Kur'ân ayetleri de mesellerin düşünceyi ifade etmedeki faydalarına işaret etmiştir.⁶¹ Bu konuda yazılmış en eski eser Mufaddal ed-Dabbî'ye (ö. 178/794) ait Emsâlü'l-Arab'dır. Bu bağlamda Ebû Hilâl el-Askerî'nin Kitâbu cemherati'l-emsâl'i ile Ebû Yahya Ubeydullah el-Kurtubî'nin (ö. 694/1294) Emsâlü'l-avâm fi'l-Endelüs isimli eserleri de önem arz etmektedir. Aynı şekilde Arapların önemli gördüğü şahsiyetlerin hutbeleri de belli kitaplarda cem edilmiştir. Örneğin döneminin hatipler hatibi (hatîbu'l-hutebâ) olarak nitelendirilen Abdurrahman b. Muhammed b. Nübâte'ye (ö. 374/984) ait hutbeler ona ait bir divanda toplanmıştır. Ayrıca çağdaş müelliflerden Ahmed

⁵⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 47, 48; el-Efgânî, *Fi usûli'n-nahv*, s. 59, 60.

⁵⁹ el-Vakfî, Nâdir Abdurrahman Muhammed, *el-İblâğiyetü fi's-şâhidi'l-belâğî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mu'te Üniversitesi, el-Kerke, 2007, s. 20, 21.

⁶⁰ İbn Reşîk, *el-Umde*, c. I, s. 19.

⁶¹ Hacc, 22/73, Nahl, 16/112, 75, İbrahim, 14/25.

Zeki Safvet'e ait Cemheratü hutabî'l-Arab adlı eserde belagat kaynaklarında adı geçen veya atıfta bulunulan hutbeler bir araya getirilmiştir.

Belagat ile ilgili kaynaklarda şiir kadar olmasa da nesirden de misaller getirilmiştir. Bilhassa ilk dönemlerde telif edilen edebi eserlerde çokça hutbe ve mesel, kendinde barındırdığı belagat inceliklerinden dolayı yer bulabilmiştir. Ancak belagat ilimlerinin Abdülkâhir el-Cürçânî ile sistemleşme yoluna girmesiyle, ondan sonra kaleme alınan eserlerde hutbeler ve mesellerin ciddi anlamda azaldığına şahit olunmaktadır.

Genel bir fikir vermesi amacıyla belli bazı kaynaklarda bunların ne derecede istihdam edildiğine kısaca değinilecektir. Örneğin el-Câhiz el-Beyân'ında çok sayıda hutbe ve meseli şahit ve misal olarak zikretmiştir. Aynı şekilde İbn Mu'tezz de eserinde sahabe sözleri, Araplar arasında yaygın kullanılan deyimlerle bazı hutbe kesitlerini örneklik etmesi açısından zikretmiştir. İbn Reşîk el-Umde adlı eserinde hem Hz. Peygamberin söylediği hem de Araplardan rivayet edilegelen mesellerden örnekler zikretmiştir.⁶² Ebû Hilâl el-Askerî de Kitâbu's-sinâ'ateyn'inde başlıklar şeklinde ele aldığı sanatların birçoğuyla ilgili hutbe ve mesellerden örnek getirmeyi ihmal etmemiştir.⁶³ Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Delâilü'l-îcâz'da yaklaşık 14, Esrârü'l-belâğ'a'da ise 15 ayrı meseli zikrettiği görülmektedir. Ancak el-Kazvinî'nin ve İbn Ya'kûb'un eserlerinde herhangi bir meselden istifade ettiklerine şahit olunmamaktadır.

3.2. Arap Şiiri

Şiir, cahiliyeden beri Arap toplumunun edebiyat alanında en fazla örneğini ortaya koyduğu kültürel üründür. Arapça olarak nazil olan Kur'ân'ın ve Hz. Peygamberin sünnetinin etrafında şekillenen İslam kültür ve medeniyeti ile Arap edebi literatürünün şüphesiz en çok istifade ettiği kaynak Arap şiiri olmuştur. Zira tefsir, hadis ve fıkıh dâhil İslami ilimlerin ilk eserlerinde lafızla ilgili çıkarımlarda Arap şiiri daima bir başvuru kaynağı olmuştur.⁶⁴ Belagat çalışmaları da 'Arapların divanı' olarak kabul edilen şiirden istifade hususunda kendine düşen payı fazlasıyla almıştır. Arap kelamının manzum ve mensur olarak taksim edilen birinci kısmını temsil eden şiir diğer kısma göre üstün görülmüş ve revaçta tutulmuştur.⁶⁵ Belagat ilimlerinin en önemli şahsiyetlerinden olan Abdülkâhir el-Cürçânî şiirin Kur'ân'ın îcâzını anlamada gerekli olduğunu

⁶² İbn Reşîk, *el-Umde*, c. I, s. 280-286.

⁶³ el-Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabî, 1371/1952, s. 312, 322, 325, 332.

⁶⁴ er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 2012, c. I, s. 233.

⁶⁵ İbn Reşîk, *el-Umde*, c. I, s. 19; el-Hâtemî, Ebû Ali Muhammed b. el-Hasan b. el-Muzaffer, *Hilyetü'l-muhâdara fî sunâ'ati's-şi'r*, (thk. Ca'fer el-Kittânî), Dâru'r-Reşid, yy., 1979, c. I, s. 124, 125.

belirtmiş, şiir ezberleme ve yazmaya karşı çıkanların görüşlerini hadislerden ve sahabe uygulamalarından deliller getirerek çürütmeye çalışmıştır.⁶⁶

İlk edebi eserlerden başlamak üzere günümüze kadar kaleme alınan tüm belagat kitaplarında şiirin cömertçe kullanıldığına şahit olunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere dil ilimlerinin öncüleri sayılan nahiv ve sarf çalışmalarında kendisiyle şahit getirilecek şiirler için belli kıstaslar oluşturulmuşken belagat çalışmalarında kimden ve ne zaman geldiğine bakılmaksızın dinleyende edebi bir zevk uyandıran her türlü şiir istifadeden uzak bırakılmamıştır. Belagat çalışmalarının ana kaynağını Arap şiiri oluşturduğundan, ilk çalışmalardan günümüze kadar yazılan belagat kitaplarında binlerce şiir zikredildiğinden ve bu konunun başlı başına müstakil bir çalışmanın mevzusu olabilecek kadar geniş olmasından dolayı bu kısımda ayrıntılı bilgi vermeye gerek duyulmamaktadır.

3.2.1. İbn Ya'kûb'un Arap Şiiriyle İstişâd

el-Kazvinî'nin, kısa hacimli olmasına rağmen Telhîs'inde 200'den fazla beyitten, İbn Ya'kûb'un ise 500'e yakın beyitten istifade ettiği görülmektedir. İbn Ya'kûb'un, şairler arasında herhangi bir ayırım yapmadığı, bazen cahiliye, bazen İslâmî dönem bazen de müvelleduna mensup şairlerin şiirlerinden istişâd ettiği veya misal getirdiğine şahit olunmaktadır. İbn Ya'kûb, bu beyitleri bazen bir kelimenin manasının daha iyi anlaşılması için zikretmiştir. Örneğin fesahati bozan durumlardan olan ta'kid bahsini işlediği yerde el-Kazvinî, Abbas b. Ahnef'e ait şu beyti zikretmiştir: (Tavil)

سَأَطْلُبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا   وَتَسْكُبَ عَيْنَيِ الدُّمُوعِ لِتَجْمُدَا

Size yakın olmak için hanemin sizden uzak olmasını isteyeceğim.

(Böylelikle) sevinçten dolayı gözlerim yaş akıtacak da (göz pınarlarım) kuruyacak.⁶⁷

İbn Ya'kûb, şairin beyitte gözyaşlarının, memleketine yakın olmasından dolayı mutluluktan durmasını kastetmesine rağmen جَمَد fiilinin kullanılmasının ta'kide misal oluşturduğunu belirtmiştir. Zira bu fiil mutluluktan artık ağlamayı terk etmek manasında değil de üzüntüden dolayı göz pınarlarının kurumasını ifade etmektedir. Müellif fiilin bu anlamını Ebû Atâ es-Senedî'ye ait başka bir beyti misal getirerek desteklemektedir: (Tavil)

أَلَا إِنَّ عَيْنَا لَمْ يَجِدْ يَوْمَ وَاسِطٍ   عَلَيْنِكَ يَجَارِي دَمْعَهَا جَمُودٌ

Vâsıt (savaşı) günü bu iki göz cömert davranmadı ki

Senin üzerine gözyaşı akıtıp kurusun.⁶⁸

⁶⁶ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, s. 65.

⁶⁷ Zihnî, Mehmet, *el-Kavlul-ceyyid fî şerhi ebyâtî't-telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid*, Dâru't-tibâ'ati'l-Âmire, 1327/1909, s. 36.

Beit, şair tarafından Emevi hanedanına mensup Zeyd b. Hubeyre'nin bahsi geçen savaşta öldürülmesi üzerine yazılmış mersiye'nin bir parçasıdır. Burada *تَجَمَّدَ* fiili üzüntüden dolayı artık gözyaşlarının akması manasında kullanılmıştır.⁶⁹

İbn Ya'kûb'un mûsnedin marife gelmesi bahsinde musannifin ifadelerindeki incelikleri şerh ederken şiirden istifade etmiş olduğuna şahit olunmaktadır. el-Kazvinî, mûsnedin marife getirilmesinin belli bazı gayeler ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu gayelerden biri ancak marife olmasıyla nasıl olabilecek bir anlamın muhataba iletilmesidir. Bundan başka bazen de *رَيْدُ الْأَمِيرِ* cümlesinde olduğu gibi cins ismin herhangi bir şeye kasr edilmesi amacıyla mûsned marife getirilebilmektedir. el-Kazvinî'nin bu ifadesi Telhîs metninde *قَدْ رَيْدُ الْأَمِيرِ*/bazen ifade eder ibresiyle geçmektedir.⁷⁰ İbn Ya'kûb, musannifin bu ifadesini şerh ederken zikredilen ibareye değinmiş ve marife gelen her mûsnedin tahsis ifade etmeyeceğini belirtip konuyu Hansâ'nın bir beyti ile örneklendirerek meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. (Vafir)

إِذَا قَبِحَ الْبُكَاءُ عَلَى قَتِيلٍ   رَأَيْتُ بُكَاءَكَ الْحَسَنَ الْجَمِيلِ

Öldürülen kimseye ağlamak hoş olmasa da

Ben sana ağlamayı güzel ve hoş buluyorum.⁷¹

İbn Ya'kûb'a göre beyitte zikredilen ağlama diğer ağlamalar gibi çirkin görülmemiştir. Bu beyitte, zikredilen kişiye ağlamayı da diğer ağlamalar gibi çirkin gören kişiye yönelik bir reddiye vardır. Aynı şekilde bu reddiye diğer ağlamaları da güzel görenlere de yönelmektedir. Dolayısıyla burada mûsned olan *الْحَسَنَ الْجَمِيلِ* ifadesinin marife olarak getirilmesi hasır ifade etmek için değildir.⁷²

İbn Ya'kûb, teşbih bahsinde onun rukünlerinden vech-i şebihin müfred veya mürekkep kısımlarını ele almıştır. el-Kazvinî'nin değinmediği bazı vech-i şebih çeşitlerine işaret etmiş ve bunları şiirle örneklendirmiştir. Örneğin el-Kazvinî, vech-i şebihin bazen belirli bir hareket veya hareketler grubundan müteşekkil mürekkep bir manayı ifade edebileceği gibi bazen de sükûn manası halinde olmayı ifade eden mürekkep bir manadan oluşabileceğini belirtmiştir. İbn Ya'kûb ise bu sükûn manasını ikiye ayırmıştır. Ona göre vech-i şebih bazen sadece hareketsizlik bildiren bir durumu ifade edebileceği gibi bazen de hareketsizlik ile beraber varlıkların şekillerinin de manaya dahil olduğu mürekkep bir durumu ifade edebilir. İbn Ya'kûb'un yaptığı bu ikili taksime göre el-Kazvinî,

⁶⁸ Zihnî, *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 40, 41.

⁶⁹ İbn Ya'kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, c. I, s. 123.

⁷⁰ el-Kazvinî, *Telhîs*, s. 32.

⁷¹ Zihnî, *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 162.

⁷² et-Teftazânî, *el-Mutavvel şerhu telhîsi'l-Miftâh*, (thk. Ahmed İnâye), Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs., s. 344; İbn Ya'kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, c. I, s. 359.

sadece sükûn bildiren mürekkep vech-i şebeh ile ilgili misal zikretmiştir. İkinci kısım ile alakalı olarak ise İbn Ya'kûb, el-Ahtal'in aşağıdaki beytini misal getirmiştir. Bu beyitte şair, idam edilerek asılmış birisinin duruşunu aşığın duruşuna benzeterek şöyle demiştir:

كَأَنَّهُ عَاشِقٌ قَدْ مَدَّ صَفْحَتَهُ   يَوْمَ الْوَدَاعِ إِلَى تَوْدِيعِ مُرْتَجِلِ (الْبَسِيطُ)

Sanki o (asılmış adam), ayrılık günü sevdiğini uğurlayan aşığın yaptığı gibi boynunu (veya yanaklarını yana) yatırmıştır.⁷³

İbn Ya'kûb beyti kendi yaptığı, sükûn bildiren mürekkep vech-i şebehin taksimine bir misal olsun diye zikretmiştir. Beyitte, darağacında asılmış bir kişinin duruşu hareketsiz durması yönüyle sevdiğinden ayrılmış bir aşığın duruşuna benzetilmiştir. Ancak İbn Ya'kûb'a göre buradaki benzetme yönü sadece iki tarafın ortak olduğu hareketsizlik hali değildir. Nitekim bu teşbihteki vech-i şebeh, ölen kişi ile aşığından ayrılan kişinin yüzündeki solmayı da içermektedir. Dolayısıyla müellife göre beyitteki teşbihte, benzetme yönü sadece sükûn halini değil aynı zamanda buna ek olarak başka özellikleri de kapsamaktadır.⁷⁴

Sonuç

Arap dil ilimlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde bu dilin konuşulduğu coğrafyada var olmuş kültürel miras çok etkili olmuştur. Tevatür halinde nakledildiği hususunda hiçbir şüphe taşımayan Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamberin hadisleri ve Arapların şiir veya nesir sözleri nahiv, sarf ve lügat gibi ilimlerin ana müracaat kaynağı olmuştur. Dil ilimlerinde müstakilleşme sürecini ilk olarak tamamlayan nahiv ve onun içinde ele alınan diğer ilimlerin ilk temsilcileri, bu dilsel veri kaynaklarından nasıl ve ne şekilde istifade edileceği konusunda tartışmalar yapmışlar, çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Belagat ilminin konuları ve ilgi alanı daha çok edebi zevk ve sanatsal algıya dayandığı için bu ilmin ehli olan âlimler bu veri kaynaklarından ne kadar ve ne şekilde istifade edileceği hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır.

Belagat eserlerinin ilk örnekleri olan ve daha çok Kur'ân'ın i'câzını ispat etmek üzere kaleme alınmış eserlerde zaten temel kaynak Kur'ân'ın kendisidir. Sonraki belagat çalışmalarında da kendisinden en çok şahit ve misal getirilen kaynak yine Kur'ân olmuştur. İbn Ya'kûb da 460'a yakın ayet-i kerimeyi şahit veya misal olarak kullanmıştır. Bu şahitleri bazen bir kelimenin manası daha iyi anlaşılсын diye, bazen Telhîs müellifinin bazı görüşlerine yaptığı itirazları delillendirmek için zikretmiştir.

⁷³ et-Teftazânî, *Mutavvel*, s. 536; Zihnî, *el-Kavlu'l-ceyyid*, s. 256.

⁷⁴ İbn Ya'kûb, *Mevâhibu'l-fettâh*, c. II, s. 151.

Hız. Peygamber İslam âlimlerinin ortak kanaatiyle tüm Arapların en fasih ve beliği olarak kabul edilmesine rağmen onun hadisleri belagat kitaplarında gereken ilgiye mazhar olamamıştır. Bunda belagat âlimlerinin edebi zevk ve sanatsal algıyı daha çok şiirde aramalarının etkisi olduğu söylenebilir. Ancak İbn Ya'kûb, 31 farklı hadisi eserinde bazen misal olarak bazen de kendi görüşünü desteklemek için zikretmiştir.

Arap şiiri ise belagat çalışmalarında en sık kullanılan, çok fazla sayıda şahit ve misal olarak zikredilen veri kaynağıdır. Belagat kitaplarının hemen hemen hepsinde yüzlerce, bazılarında ise binlerce şiir beyti zikredilmiştir. Bu şiirler herhangi bir ayrıma tabi tutulmamıştır. Belagat eserlerinde cahiliye şairlerinden müvelledun şairlerine kadar çok geniş bir zaman dilimini kapsayan döneme ait şiir müktesebatı herhangi bir sınırlama olmaksızın kullanılmıştır. İbn Ya'kûb da kitabında 500'e yakın şiir beyti zikretmiştir. Bu beyitleri bazen bir kelimenin manasını açıklamak, bazen belli bir belagat kaidesini somutlaştırmak bazen de tartışmalı konularda tercih ettiği görüşü desteklemek için zikretmiştir.

Sonuç olarak İbn Ya'kûb belagata dair kaleme aldığı eserinde, dilsel veri kaynaklarından istifade etme hususunda kendisinden önceki Telhîs şârihlerinin metodunu takip etmiştir. Bu bağlamda en çok istifade ettiği kaynak Arap şiiri olmuştur. Onun ardından Kur'ân ayetleri gelmiştir. En az istifade ettiği kaynak ise Hadislerdir. Mesellerden ise hiç istifade etmemiştir. Bu verilerin çeşitliliği hususunda da kendinden önceki Telhîs şârihlerinden farklı bir tutum benimsememiştir. Yani kullanmış olduğu tüm örnekler önceki eserlerde bir şekilde zikredilen şahitleridir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavûd, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- el-Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim, *et-Tırâzu'l-mütedammin li esrâri'l-belâğati ve hakâiki'l-i'câz*, Matba'atü'l-Muktataf, Mısır, 1914.
- el-Âmidî, Ebu'l-Kâsim el-Hasan b. Bişr, *el-Muvâzene beyne şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 2009.
- el-Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-sunâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru lhyâ-i Kütübî'l-Arabî, 1371/1952.
- Avcı, Necati, "Arap Belagatinde Hadisin Etkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 56/1.
- el-Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hızânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1986.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, thk. Muhammed Zübeyr b. Nasır, Tavku'n-Necât, 1422.

- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1418/1998.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Fâyuz ed-Dâye, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2007.
- , *Esrâru'l-belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Necde, trs., el-Cürcânî, el-Kâdî Ali b. Abdülaziz, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihi*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Becâvî, Mektebeü'l-Asriyye, Beyrut, 2006.
- Dayf, Şevki, *el-Belâğatu tetavvurun ve târihun*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1965.
- el-Efgânî, Sa'îd, *Fî usûli'n-nahv*, yy., 1994.
- Ferîd, Aîşe Huseyn, *Menhecü'l-bahsi'l-belâğî*, Dâru Kuba, Kahire, 1997.
- el-Hafâcî, İbn Sinan, *Sırru'l-fesâha*, thk. İbrahim Şemsuddîn, en-Nâşirûn, Beyrut, 2010.
- el-Halebî, Necmuddin Ahmed b. İsmail b. el-Esîr, *Cevheru'l-kenz*, thk. Muhammed Zağlul Sellâm, Menşeetü'l-Maârif, İskenderiye, trs.
- el-Hâtemî, Ebû Ali Muhammed b. el-Hasan b. el-Muzaffer, *Hilyetü'l-muhâdara fî sinâ'ati's-şî'r*, thk. Ca'fer el-Kittânî, Dâru'r-Reşîd, yy., 1979.
- el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Huseyn, Abdülkadir, *el-Muhtasar fî târihi'l-belâğa*, Dâru Ğarîb, Kahire, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Diyâuddin, *el-Meseli's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'r*, thk. Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tıbâne, Dâru Nehdati Mısır, Kahire, trs.
- İbn Haldun, Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Belhî, Dimaşk, 2004.
- İbn Mu'tezz, Ebu'l-Abbas Abdullah, *Kitâbu'l-Bedi'*, thk. İrfan Matricî, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 2012.
- İbn Reşîk, Ebu'l-Hasan el-Kayravânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi ve nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Cil, 5. Baskı, Beyrut, 1401/1981.
- İbn Tabâtabâ, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Alevî, *'Iyâru's-şî'r*, thk. Abdülaziz b. Nâsır el-Mâni', Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1985.
- İbn Ya'kûb, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhamed b. Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-miftâh*, thk. Halil İbrahim Halil, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Kâdî İyaz, *eş-Şifâ ta'rîfi hukuki'l-Mustafa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- el-Kazvinî, Muhammed b. Abdurrahman, *Telhîsu'l-miftâh*, Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi, 2010.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec, *Nakdu's-şî'r*, thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Matlub, Ahmed, *el-Bahsu'l-belâğî inde'l-Arab*, Dâru'l-Câhız, Bağdat, 1982.

- el-Mencûr, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Merâki'l-mecd li âyâtî's-Sa'd*, thk. Mübârek b. Şetevî, el-Câmi'atu's-Su'ûdiyye, Medine, 2009.
- er-Radî, eş-Şerîf Muhammed b. Huseyn, *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*, thk. Mehdî Hoşmend, Dâru'l-Hadîs, Beyrut, 1422/2001.
- er-Râfi'î, Mustafa Sadık, *İ'câzu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2010.
- , *Târîhu âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 2012.
- er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, Matba'atü'l-Âdâb, Kahire, 1900.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kub Yusuf b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014.
- es-Suyûtî, *Câmi'u'l-ehâdîs*, thk. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdulcevved, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- , *'Ukûdu'l-zeberced ale'l-müsnedi'l-imâm Ahmed*, thk. Selmân el-Kudât, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1994.
- , *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, Dâru'l-Beyrûtî, Beyrut, 2006.
- et-Teftazânî, *el-Mutavvel şerhu telhîsi'l-Miftâh*, thk. Ahmed İnâye, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Ubeyd, Haydar Huseyn, *el-Menhecü'l-belâğî inde'l-Cürcânî ve'l-Kazvinî fî kitâbeyhimâ el-Esrâr ve'l-telhîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.
- el-Vakfî, Nâdir Abdurrahman Muhammed, *el-İblâğiyetü fî ş-şâhidî'l-belâğî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mu'te Üniversitesi, el-Kerke, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzü'l-Kur'ân", *DİA*, 2000, XXI/404-406.
- Zihnî, Mehmet, *el-Kavlu'l-ceyyid fî şerhi ebyâti't-telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid*, Dâru't-tibâ'ati'l-Âmire, 1327/1909.